

1. Renesance a humanismus

Rozvoj obchodu a řemeslné výroby v době vrcholného středověku výrazně posílil hospodářské postavení především měst. Hospodářský vzestup měšťanů postupně měnil tradiční uspořádání společnosti. Města se podílela nejen na hospodářském rozvoji, ale i začala výrazně ovlivňovat kulturu a vzdělání. Úsilí měšťanů získat ve společnosti větší politický vliv výrazně narušil středověký myšlenkový systém. Vznikl nový životní styl, nový způsob života myšlení. Zrodil se v Itálii, v bohatých severoitalských městských státech, odtud se pak rozšířil dál do Evropy. Vzdělance a umělce stále více ovlivňovala antická kultura a umění, inspirovala je zejména svým zájmem o člověka a jeho místo na zemi. Evropané začali pilně studovat díla významných antických filosofů a umělců. Antická díla se stala ideálem, který je třeba následovat. Proto době, v níž se nová kultura rozvíjela, říkáme **renesance** (tj. znovuzrození, obnovení). Trvala tři sta let, od 14. do 16. století, a byly v ní položeny základy moderní evropské společnosti.

otázky:

Jak vypadalo tradiční uspořádání středověké společnosti, které společenské vrstvy se podílely na moci?
Která severoitalská města patřila ve 14. a 15. století k nejbohatším? Z čeho tato města zbohatla?

Jisté vědomí o antické vzdělanosti a kultuře nevymizelo po celý středověk. Kupříkladu díla Aristotela či Platona, ale i dalších řeckých a římských filozofů a spisovatelů středověcí učenci četli, studovali a vykládali je, ale vnímali je jako díla pohanská. Avšak na přelomu 13. a 14. století došlo v chápání antické kultury k velké proměně. Básníci jako byli **Dante Alighieri** [aligieri], autor slavné básně *Božská komedie*, či **Francesco Petrarca** viděli v antické kultuře něco jiného než středověcí vzdělanci a literáti. Pro ně již nebyla pouhou předkřesťanskou dobou, kterou křesťanství překonalo. Viděli v ní ideál, který je nutné následovat.

Renesance a humanismus prolomily středověké chápání světa, omezily vliv církve na člověka. Centrem pozornosti se stal člověk, jedinec od přírody vybavený rozumem, jehož posláním je své rozumové schopnosti během života rozvíjet a zdokonalovat. Vzdělání, schopnost duševní tvorby, umělecké či vědecké se staly důležitou součástí společenského uznání. Humanistické vnímání člověka jako svobodného jednotlivce přežilo svou dobu a stalo se jedním z východisek novověké evropské kultury.

Renesanční umění

Renesance se neomezovala pouze na napodobování antického vzoru, antika se stala pro renesanční tvůrce zdrojem inspirace ve všech oblastech umění – v architektuře, malířství, literatuře i hudbě.

Vliv antiky je zřetelně patrný zvláště na architektuře. Namísto gotického lomeného oblouku se objevuje oblouk půlkruhovitý či oválný, mizí žebrová klenba. Stavby mívají kopule, fasády jsou souměrně členěny vodorovnými římsami a svislými sloupy. Všechny tyto prvky jsou odvozeny z antického stavitelství. Gotická stavba mířila do výšky, renesanční je naopak rozložena do šířky. Ve stavitelství převládly světské stavby nad církevními. Typickými renesančními stavbami se staly paláce, šlechtická sídla ve městě, zámky na venkově, příměstské vily, často obklopené pěstěnou zahradou, v níž se začala uplatňovat promyšlená zahradní architektura.

obrázek:

např. Státní zámek Třeboň, Kratochvíle či Jaroměřice nad Rokytnou apod

V malířství a sochařství se prosadilo realistické zpodobování lidského těla. Při věrném zobrazování lidského těla vedle antických vzorů pomáhaly renesančním umělcům znalosti

anatomie lidského těla. Jeden z největších malířů renesance **Leonardo da Vinci** (1452–1519) sám prováděl i pitvy a pečlivě si zakresloval podobu kostí a svalů i jejich spojení. Malíři a sochaři se po vzoru antických umělců vrátili k oslavě harmonie lidského těla.

Malíři hledali cestu, jak umístit na obraze lidskou postavu do prostoru, objevili perspektivu. Zjistili, že předměty, které jsou od nás dál, vidíme jako menší, navíc jsou i méně barevné, vidíme je spíše jako šedé či modré. Renesanční malířství vyvrcholilo v 15. a 16. stol. především v tvorbě výjimečných umělců **Leonarda da Vinciho (1452 – 1519)**, Michelangela Buonarottiho (1475–1564). Vedle tradičních biblických námětů se spolu s antickými náměty začaly objevovat také realistické portréty.

Michelangelo patřil také mezi vrcholné tvůrce renesančního sochařství. Byl jedním z prvních, kteří usilovali nejen o realistické zpodobnění lidského těla, ale snažili se i o zachycení duševního světa člověka, jeho pocity, myšlenky. Dokládají nejen fresky Stvoření světa, ale zejména jeho sochařská díla – David, Mojžíš, anebo Pieta.

Obr.: Mona Lisa, Stvoření světa, David, Pieta

Otázky:

1. Kterou slavnou kapli vymaloval Michelangelo Buonarotti? Kde se tato kaple nachází?
2. Zpracujte stručný životopis a dílo Leonarda da Vinciho.
3. Kde bychom se mohli setkat s jeho nejslavnějším obrazem Monou Lisou? Jak se dostal tento obraz italského umělce do Francie? Co je námětem tohoto obrazu?
4. Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarotti jsou označováni jako renesanční lidé, co tento pojem „renesanční člověk“ znamená?
5. vytvoření sochy Davida požádalo Michelangela roku 1501 jeho rodné město Florencie.
6. Příběh Davida a Goliáše často zobrazovali již středověcí umělci. Pro ně však bylo Davidovo vítězství především zázrakem. A tak si Davida představovali třeba jako hošíka, který nemohl zvítězit jinak než za přímé Boží pomoci. Michelangelo jej ale viděl jinak. Jeho David není malým chlapcem, ale mladým mužem plným síly. Je spíše atletem než pastýřem. Z Davidova obličej vyčteme i to, že je rozvázný a cílevědomý. A nad hrubou silou nepřítel vítězí především svým rozumem. Jaký příběh se váže k postavě Davida? V čem Michelangelův David naplňuje antický ideál?
7. Co znázorňuje Pieta?

Humanismus

O renesančních vzdělancích se zpravidla mluví jako o **humanistech** (z latinského *humanus*, tj. lidský). Pojmenovali se tak sami, neboť v centru jejich úvah byl vždy člověk. Humanisté kladli důraz na přirozené lidské schopnosti a vlastnosti. Ty kladné měl každý člověk v sobě rozvíjet, ty záporné naopak potlačovat a překonávat. Měl se stát dokonalejším, ušlechtlejším.

Prvními humanisty byli převážně italská měšťané. Pro ně byl humanismus také politickým nástrojem. Proti mocenským nárokům šlechty i papeže hájili svá práva poukazem na antický Řím a svobody jeho občanů. Humanistické myšlenky však ovlivňovaly stále větší počet lidí. Pronikly i do šlechtického i církevního prostředí, objevily se na mnoha evropských univerzitách, ovlivnily reformační myšlení.

Vzdělání a jazyk

Základem humanistického vzdělání byla dokonalá znalost jazyka, především **latiny**. Nikoli však běžné, vlastně středověké latiny, která byla jednodušší a zněla „barbarsky“. Humanisté razili zásadu „zpět k pramenům“. Vraceli se původním textům. Studovali staré listiny, osvojovali si základy klasické - antické latiny, řečtiny a dalšího z původních jazyků Bible – hebrejštiny. Spolu se studiem klasických jazyků usilovali o rozšíření vzdělání, mnozí z nich

začali psát svým mateřským jazykem, jejich zásluhou začaly se rozvíjet národní jazyky, italština, němčina, francouzština a v neposlední řadě i čeština, pod vlivem klasických jazyků dbali renesanční tvůrci o vysokou kulturu národního jazyka. Humanistické vzdělání tak obohatilo i tyto jazyky a literaturu v nich psanou.

Věda

Humanistický důraz na rozum našel své uplatnění především v přírodních vědách, začaly se formovat nové vědní obory. Již jsme se zmínili o **anatomii**, nauce o stavbě lidského těla. Bez ní by nebyl možný rozvoj moderního lékařství. Jinou významnou vědou, která naprosto změnila výklad světa, byla **astronomie**. Astronomové dospěli k názoru, že Země je kulatá. V roce 1492 vytvořil v Norimberku německý kartograf a navigátor Martin Behaim první dochovaný globus.

Mikuláš Koperník (1473–1543) usoudil, že planety obíhají kolem Slunce, a nikoli naopak. Později **Jan Kepler** (1571–1630) objevil zákony, podle nichž se tak děje. **Giordano Bruno** (1548–1600) dospěl k názoru, že vesmír je nekonečný a že v něm existují mnohé planety podobné zemi. Za své názory byl jako kacíř upálen. **Galileo Galilei** (1564–1642) zase jako první použil k pozorování oblohy dalekohled. Svým pozorováním potvrdil teorie svých předchůdců, zejména Jana Keplera. S pomocí dalekohledu poznal, že mezi Zemí a ostatními tělesy ve vesmíru není zásadní rozdíl, Měsíc vypadal velmi podobně jako Země.

Renesanční úsilí o poznání přírody vedlo také k rozšíření řady **technických vynálezů**. K nejdůležitějším patří bezesporu kompas a knihtisk. Jeden z nich umožnil plavbu po širém moři a napomohl tak nepřímo k objevení nového kontinentu, druhý umožnil rozšířit vzdělání.

Knihtisk

K rychlému rozšiřování humanistických myšlenek nejvíce přispěl vynález knihtisku. Ve 40. letech 15. století přišel německý zlatník Johannes Gutenberg (1397/1400–1468) na jednoduchou myšlenku. Proč se mají knihy pracně písmenku po písmenku opisovat? Vždyť je možné zhotovit jednotlivá písmena z nějakého vhodného materiálu a potom z nich sestavit celou stránku. Když bude písmeno vyvýšeno nad své okolí, nanese se barva pouze na něj a tlakem se pak může jeho obraz přenést na papír. Už dlouho před ním uvažovali podobně i Číňané, jenže dosud se užívalo k výrobě písmen dřeva. Gutenberg se rozhodl použít kovu – písmenka byla tvrdší a pevnější, a tak se z nich dal zhotovit daleko větší počet otisků než z dřevěných. Byla i jemnější, a proto bylo tištěné písmo hezčí. Však se také Gutenbergův vynález užíval bez podstatných změn až do poloviny 20. století.

První vytištěnou knihou byla pochopitelně Bible. A pak se tisklo a tisklo. Do konce 15. století bylo vytištěno asi 40 000 knih, v následujících sto letech už 57 000 a v 17. století plných 250 000. Brzy se také rozvinul mezinárodní obchod s knihami. Během několika málo týdnů nebo dokonce i dnů bylo možno získat v Praze knihu, která vyšla třeba v Basileji, v Paříži nebo někde v Německu. Knihy sloužily pro poučení i pro zábavu. Četly se rytířské romány, objevily se ale i první učebnice a slovníky. Prostřednictvím tisku se vedly polemiky, náboženské i politické spory. Tištěná kniha se stala nepostradatelným prostředkem dalšího rozvoje kultury a vzdělání.

Jak podle vás souvisí rozvoj vzdělání a jeho rozšíření s knihtiskem?

pro zvědavé

Neslavné osudy slavných?

Jan Gutenberg na svém geniálním vynálezu nezbohatl, Na vybavení své dílny, v níž vytiskl své první knihy, si půjčil u bohatého mohučského měšťana Johanna Fusta. Svůj dluh však nebyl schopen splatit, byl postaven před soud a tiskárna mu byla pro umoření dluhu zabavena. Gutenberg strávil zbytek svého života v chudobě, dokonce není znám ani jeho hrob.

Knihtisk však byl na světě a šířil se Evropou neobyčejně rychle. Na obrázku je stránka z jedné z nejstarších tištěných knih v Čechách. Byla údajně poprvé vytištěna v Plzni kolem roku 1468, jde o jednu z nejznámějších inkunábulí.

Pokuste se zjistit, jak se tato kniha jmenovala a o čem pravděpodobně tato kniha vyprávěla?

Co označují historikové pojmem inkunábule?

Pokuste se zjistit, z čeho se vyráběla tiskařská barva a jak se vyráběl papír, na který se tisklo. Vyhledejte, kde se v Česku dodnes vyrábí papír podobným způsobem.

úkol:

Pokuste se zjistit, odkud pocházeli významní humanističtí astronomové.

Osudy humanistických astronomů byly často více než pohnuté. Jejich nové pojetí vesmíru bylo v rozporu s tehdejší učením církve, které se opíralo o geocentrismus, tj. o názor, že Země je středem vesmíru a všechna nebeská tělesa krouží kolem ní. Jak se nazývá teorie, která do středu vesmíru klade Slunce?

Jan Kepler pobýval krátce i v Praze, která v této době byla sídlem samotného císaře. Který císař sídlil v 16. století v Praze? Kolikrát byla Praha sídelním císařským městem?

Jan Kepler se v Praze setkal s dalším slavným astronomem a matematikem. Zkuste zjistit, který významný astronom to byl a odkud pocházel. V Praze mají oba dva učenci dokonce společné sousoší (viz obr.), vyhledejte, kde přesně v Praze toto sousoší stojí.

Giordano Bruno pro své názory skončil na hranici, podobný osud hrozil i Galileovi. Těžce nemocný Galileo Galilei tváří v tvář inkvizici své názory na konci života sice odvolal, ale svými pokusy a pozorováními podal přesvědčivé důkazy o správnosti Koperníkových a Keplerových teorií, je dnes právem považován za „otce moderní astronomie a fyziky“. V konci roku, na jehož počátku Galileo Galilei zemřel, se narodil slavný anglický fyzik, který slavný fyzik to byl?

Většina humanistických astronomů se oficiálně živila jako astrologové, v čem se liší povolání astronoma od povolání astrologa?

Pozn. na okraj:

Ke Galileovi se váže slavný výrok: „A přece se točí!“ není jisté, kdy a kde a zda vůbec tato slova Galileo opravdu pronesl. Zkuste odhadnout, ke kterému pohybu Země se tento výrok váže.

Šíření nových myšlenek Evropou

Nové myšlenky a umělecké podněty začaly z Itálie záhy pronikat i do jiných evropských zemí, a to zejména prostřednictvím cest italských diplomatů, ale i umělců, kteří pracovali pro panovnické rody a šlechtické rodiny mimo italské území. Do známých italských měst zejména Benátek, Janova, Florencie a Říma putovali za poznáním a studiem mladí šlechtici z mnoha evropských zemí, včetně Čech.

V mnoha městech začala podle antického vzoru vznikat gymnázia určená pro střední humanistické vzdělání, pro univerzitní humanistická studia byly zakládány akademie.

Nejprve se z Itálie za Alpy přenesly politické představy italských humanistů 14. století, kteří z antických dob přejali myšlenku jednotné Itálie. Pomoci jim měli římskoněmečtí císaři: „Ze všech Tvých nejvznešenějších a nejposvátnějších úkolů není žádný nad ten, abys italskou zemi sjednotil v pokojném míru,“ psal básník **Francesco Petrarca** [frančesko petrarka] (1304–1374) císaři a českému králi Karlu IV.

K neznámějším italským humanistům, jejichž myšlenky jsou známé i po mnoha staletích, patří i diplomat, spisovatel a historik Niccolo Macchiavelli (1469-1527), který také hledal cestu, jak pomoci rozdrobené a bezbranné Itálii. Na základě studia dějin antického Říma dospěl k názoru, že nejlepší státní zřízení je republika, v jejímž čele stojí schopný a silný vladař. Jako jeden z prvních prosazoval politiku jako svébytný obor lidské činnosti, jejímž

posláním je spravovat společnost v duchu lidských a občanských ctností. Tyto představy italských humanistů byly sice v své době nereálné, spolu s nimi se však za Alpy šířily i ostatní humanistické myšlenky a zásady. V 16. století ovládl humanismus kulturu již ve všech zemích západní a střední Evropy.

Největším ze zaalpských humanistů byl **Erasmus Rotterdamský** (1466/69–1536). Žil v Nizozemsku, odkud pocházel, ve Francii, Švýcarsku i Německu. Byl všestranně vzdělaný, překládal z několika jazyků, vydával díla starých antických i křesťanských autorů a sám byl uznávaným spisovatelem. Dopisoval si s učenici i panovníky, vážili si jej i u papežské kurie. Spjoval v sobě humanistickou učenost s hlubokou křesťanskou vírou. Zdržoval se zásahů do dobových náboženských bojů. Stejně jako odmítl stát se kardinálem, nepostavil se ani na stranu začínající reformace. Jako mnozí jiní humanisté i Erasmus chtěl zachovat vzájemnou snášenlivost. V době vzednutých náboženských vášní si tím ale nakonec znepřátelil jak katolíky, tak luterány. Na konci 16. století jeho spisy papežská kurie zakázala.

Renesanční umění za Alpami

Od poloviny 15. století se Evropa seznamovala s novým výtvarným uměním a stavitelstvím. Na panovnických a šlechtických dvorech začali být zaměstnáváni italští architekti, malíři a sochaři. Stranou zájmu o nové umění nezůstali dlouho ani měšťané. Umění zemí západní a střední Evropy se však po dlouhou dobu vyvíjelo pod vlivem gotiky, a tak se tu renesance prosazovala jen pomalu. Když v Itálii dosáhlo renesanční umění již svého vrcholu, stavěli v mnoha zemích za Alpami stále ještě velké gotické katedrály. Zvláště kolébka gotiky Francie se renesančním vlivům bránila poměrně dlouho, ale nakonec i tady renesance zvítězila. A stejně tomu bylo i ve Španělsku, Anglii, Německu i českých zemích. Po mnoho desetiletí se tu však oba slohy prolínaly a gotika v renesanci přerůstala pomalu.

Promíšení gotických a renesančních vlivů je patrné i na díle **Albrechta Dürera** (1471–1528). Kresby, rytiny a obrazy tohoto německého umělce prozrazují ještě středověké náboženské myšlení a chápání světa. Za svých dvou cest do Itálie se však seznámil s italským malířstvím. Stejně dokonale jako Italové dokázal namalovat i ten nejmenší detail v lidské tváři či na lístcích rostlin, skvěle ovládal i umění perspektivy.

Obr. Růžencová slavnost - Jeden z obrazů Albrechta Dürera je jedním z pokladů NG v Praze, na tomto obraze znázornil v jedné z postav autor sám sebe, zkuste odhalit, která z postav na obraze to je. Jak se změnil pohled na autory uměleckých děl a na člověka jako tvůrce v době renesance?

Evropa nepřejímala z Itálie jen „velké“ umění. Renesanční kultura ovládla i každodenní život. Měnilo se oblečení, způsoby, chování, i do Čech tehdy pronikla například italská strava. Téměř všechny prvky nového životního způsobu se projevovaly v nákladných slavnostech, jež pořádali panovníci, šlechta, měšťané, ale i církve. Plesy, hostiny, ještě i turnaje, divadla a řada dalších podobných zábav byly v renesanci typickou součástí života. V 16. století se tak měnilo myšlení lidí i jejich zvyky po celé západní a střední Evropě. Navíc se Evropa začala blíže seznamovat s dosud neznámými zámořskými kulturami. Díky tomu všemu se středověké pojetí světa navždy rozpadlo.

V renesanci tak oblíbené hostiny a slavnosti byly velmi nákladnými společenskými podniky. Ale nešlo na nich jen o jídlo, pití a tanec. Často se tu vedly učené debaty o umění a vědě, stejně jako se tu splétaly politické a společenské intriky.

úkol:

Zkuste vyhledat, jak se tyto cesty za poznáním, na zkušenou v 16. století nazývaly.

Která česká díla z 16. a počátku 17. století toto cestování zachytila?

Srovnajte prvky renesanční a antické architektury

na obr. je pražský renesanční Dům U minuty- , průčelí historické radnice v Tišnově na Moravě. Jak se nazývá typicky renesanční technika, která se používala na ozdobu fasády domů?

Zkuste zjistit:

Anatomicky přesné kresby Leonarda da Vinci jsou velmi slavné, zkoumání lidského těla se věnovali i lékaři na našem území. V roce 1600, necelých pět měsíců po upálení Giordana Bruna v Římě, byla 8. června v Praze na odsouzeném oběšenci předvedena první veřejná pitva lidského těla. Kdo tuto první veřejnou pitvu v Čechách provedl? Pitvě byl přítomen v té době ještě nepříliš známý Jan Mydlář. Čím tento původně student medicíny na Karlově univerzitě byl? Za jakých dramatických okolností se Mydlář a lékař, který jako první u nás předvedl veřejnou pitvu, po 21 letech znovu setkali?

Slovníček:

anatomie – obor biologie, který se zabývá stavbou těla,

antika – historické období označují dobu starověkého Řecka a Říma

arkády - řada oblouků (minimálně dva) oddělených sloupy či pilíři

humanismus – myšlenkový směr zaměřený na člověka, z *lat.humanus*, *lidský*

kupole – klenba ve tvaru polokoule, typická pro renesanci a baroko

perspektiva - optický jev, jenž způsobuje to, že se vzdálené objekty jeví zdánlivě menší než objekty blízké

renesance - znovuzrození, z *lat. re-nascio*, z *it. rinascita*

sgrafita - nástěnná technika, typická pro renesanci, Dvoubarevného sgrafitového vzoru se dosahuje tak, že spodní vrstva tmavé omítky obarvená podle tradičního renesančního způsobu jemně mletým uhlím nebo popelem ze spálené slámy se nechá zaschnout a do svrchní tenké vrstvy omítky světlé barvy se za vlhka proškrabují vzory.

Úkoly:

1. Zpracujte s pomocí učitelů literatury a výtvarného umění přehled významných umělců a učenců doby renesance a humanismu.(podle jednotlivých oborů: malířství, sochařství, architektura, filosofie, astronomie, literatura)
2. Proč je období renesance a humanismu pro dějiny Evropy důležité?
3. Do Čech se renesance dostala se značným zpožděním, ovlivnila především architekturu, a to jen zásluhou cizích tvůrců. Které události v Čechách omezily vliv renesance na české prostředí?